NURT SVD 2 (2017) s. 241-256

Małżeństwa tatarskie w parafii muzułmańskiej w Studziance w świetle zachowanych akt metrykalnych z lat 1798-1911

Tatar marriages in the Muslim parish in Studzianka in the light of the parish registers 1798-1911

Łukasz Węda
lukasweda@o2.pl
Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach

Historyk-archiwista, animator kultury, maratończyk, łucznik, doktorant na Uniwersytecie Przyrodniczo-Humanistycznym w Siedlcach, prezes Stowarzyszenia Rozwoju Miejscowości Studzianka, redaktor naczelny kwartalnika *Echo Studzianki*. Prelegent licznych konferencji naukowych, autor artykułów naukowych, publicystycznych i popularnonaukowych. Zainteresowania badawcze: Tatarzy, epoka napoleońska.

Przybycie Tatarów do Studzianki datujemy na II połowę XVII wieku, kiedy to Jan III Sobieski osadził ich w okolicach ówczesnej Białej Radziwiłłowskiej (obecnie Podlaskiej). Osadnictwo tatarskie na początku miało charakter wojskowy[1].

1. Początki parafii tatarskiej w Studziance. Imamowie

Z powodu niedostatku i nieuregulowanej sytuacji prawnej wyznawców islamu w Rzeczypospolitej Obojga Narodów kilka chorągwi w 1672 r. zbuntowało się i przeszło na stronę turecką. Wydarzenie

[1] Zob. J. Sobczak, *Tatarzy w służbie Rzeczypospolitej w drugiej połowie XVII i w XVIII wieku. Studium historycznoprawne,* „Czasopismo Prawno-Historyczne", t. 39, z. 1, 1987, s. 41-69.

to historiografia określa mianem *buntu Lipków*. Lipkami w XVII w. nazywano głównie Tatarów z Wołynia i Podola. By pozyskać do wojska koronnego i litewskiego rozgoryczonych Tatarów, późniejszy zwycięzca spod Wiednia w porozumieniu z sejmem przywrócił Tatarom dawne prawa przysługujące na mocy konstytucji sejmowych z lat 1607,1611, 1628, 1670, 1673, 1678[2]. W zamian za zaległy żołd król Jan III Sobieski 12 marca 1679 r. przywilejem przyznał włości w ekonomii brzeskiej Tatarom z oddziałów rotmistrza Samuela Murzy Koryckiego. Były to wsie Lebiedziew i Małaszewicze w ekonomii brzeskiej oraz kilka wsi w ekonomii kobryńskiej. Dokument ten nadawał rotmistrzowi Danielowi Szabłowskiemu włości w Małaszewiczach, zaś rotmistrzowi Samuelowi Romanowskiemu wraz z żoną Reginą z Kieńskich ziemie w Studziance - wsi położonej w kluczu łomaskim, ekonomii brzeskiej[3]. W tym samym czasie w ekonomii grodzieńskiej osadzono rotmistrza Bohdana Kieńskiego, Gazę Sieleckiego i Oleyowskiego, którzy otrzymali wsie Bohoniki, Drahle i Malawicze Górne. Król potwierdził jednocześnie prawa Tatarów. Następni królowie nadawali wyznawcom islamu kolejne posiadłości w okolicy kilkunastu kilometrów od Studzianki. Otrzymali dobra w miejscowościach: Małaszewicze Wielkie, Małaszewicze Małe, Trojanów, Połoski, Woroniec, Wólka Kościeniewicka, Koszoły, Ortel (dawny Wortel), Bokinka (zwana tatarską), Kościeniewicze. W zamian za włości Tatarzy zwolnieni byli od czynszów, a płacili jedynie podatki uchwalone przez sejm dla szlachty oraz mieli pełnić służbę wojskową.

Przedmiotem analizy historyczno-demograficznej niniejszego artykułu są związki małżeńskie Tatarów zawierane w parafii muzułmańskiej w Studziance od 1798 do 1911 roku. Podstawę źródłową stanowią zachowane księgi metrykalne z zasobów Archiwum Państwowego w Lublinie[4]. Zespół akt Parafii Mahometańskiej[5] w Studziance stano-

[2] *Volumina legum przedruk zbioru praw*, t. VI, Petersburg 1860, s. 163.

[3] J. Wiśniewski, *Osadnictwo tatarskie w sokólskiem i na północnym Podlasiu*, „Rocznik Białostocki", nr 16, 1989, s. 325-405; K. Grygajtis, *Osadnictwo Tatarów hospodarskich w Wielkim Księstwie Litewskim XIV–XVIII w.*, „Rocznik Tatarów Polskich", t. VIII, 2003, s. 105.

[4] Księgi metrykalne od 1798 do 1854 roku zostały zmikrofilmowane – mikrofilm 386214-386258. Pozostałe są udostępniane w formie tradycyjnej.

[5] Prawidłowo: „Parafii Muzułmańskiej w Studziance". Nazwa „mahometanie" jest błędnie używana od lat w dokumentach i publikacjach. Muzułmanie wierzą w Allaha. *Szahada*, czyli muzułmańskie wyznanie wiary, głosi: *La ilahaill Allah Muhammadu-r-rasul Allach* („Nie ma bóstwa prócz Boga Jedynego, a Muhammad jest Jego Prorokiem"). Zatem należy używać sformułowań: „cmentarz muzułmański" lub „tatarski", „muzułmanie", „meczet muzułmański" itd.

wi bogate źródło wiedzy o narodzinach, zaślubinach i zgonach od końca XVIII wieku do 1911 roku. Słusznie wskazywał pionier badań nad Tatarami regionu bialskiego, prof. Arkadiusz Kołodziejczyk, na potrzebę opracowania ksiąg urodzeń, małżeństw i zgonów diaspory tatarskiej. Jako pierwszy pisał on o społeczności tatarskiej Studzianki, dając podwaliny pod dalsze badania[6]. W dotychczasowych publikacjach jeszcze nikt nie analizował małżeństw zapisanych w metrykach studziańskich. Księgi metrykalne są utrwalonym świadectwem funkcjonowania ludności tatarskiej w Studziance i okolicy. Poprzez informacje z zapisów metrykalnych i uszeregowanie ich w czasie dokonana została w niniejszym artykule synteza statystyczna zawartych związków małżeńskich w latach 1798-1910. Analizę zakończono na roku 1910, w którym odnotowany został ostatni wpis dotyczący zawartego małżeństwa. Z lat późniejszych nie zachowały się księgi dotyczące małżeństw parafii muzułmańskiej w Studziance. W omawianym czasie w świetle zapisów w księgach metrykalnych parafią administrowało siedmiu imamów. Pierwszy z nich, Eliasz Oleykiewicz, urodzony w 1740 roku jest najstarszym w zachowanych źródłach spośród wszystkich imamów studziańskich. Posiadał niewielki skrawek gruntu rolnego w Studziance[7]. Pełnił on swą posługę do 1805 roku, kiedy to przekazał swoje obowiązki Aleksandrowi Okmińskiemu (1746-1826). Eliasz Oleykiewicz zmarł 19 kwietnia 1810 roku w wieku 80 lat. Jak zapisano w księdze metrykalnej przyczyną śmierci duchownego tatarskiego była starość[8]. Trzech imamów w omawianym okresie pocho-

Zobacz szerzej: I. Krasicki, *Ideologia islamu*, Warszawa 1981, s. 59-60; J. Bielawski, *Islam,* Warszawa 1980, s. 25-26.

[6] A. Kołodziejczyk jest autorem kilku prac: *Rozprawy i studia z dziejów Tatarów litewsko-polskich i islamu w Polsce w XVII-XX wieku,* Siedlce 1997; *Tatarskie cmentarze w Lebiedziewie i Studziance*, „Prace Archiwalno-Konserwatorskie na terenie województwa siedleckiego", z. 3, 1982, s. 22-32; *Tatarzy i ich cmentarze*, „Spotkania z Zabytkami", nr 6, 1986 s. 16-18; *Cmentarze muzułmańskie w Polsce,* Warszawa 1998, s. 12-94; *Obrzędy pogrzebowe i kult zmarłych Tatarów litewsko-polskich na południowym Podlasiu (1679-1915)*, [w:] A. Kołodziejczyk, A. Stawarz (red.), *Kultura ludowa Mazowsza i Podlasia. Studia i materiały,* t. II, Warszawa 1997, s. 57-72; *Dwa XIX-wieczne testamenty tatarskie z Podlasia,* „Rocznik Bialskopodlaski", 1997, t. V; *Cmentarze muzułmańskie w Polsce,* Warszawa 1998; *Tatarzy regionu bialskopodlaskiego w XVII-XX w.*, [w:] T. Krawczak, T. Wasilewski (red.), *Z nieznanej przeszłości Białej i Podlasia*, Biała Podlaska 1990; *Przyczynek do historii Tatarów bialskich. Księga małżeństw, urodzin i zgonów gminy mahometańskiej w Studziance ze zbiorów AP w Lublinie*, „Archeion", t. LXXX, 1986, s. 221-230.

[7] S. Dziadulewicz, *Herbarz rodzin tatarskich w Polsce,* Wilno 1929, s. 243.

[8] Archiwum Państwowe w Lublinie (dalej APL) *Akta parafii innych wyznań z woj. lubelskiego - zbiór szczątków zespołów* sygn. 109/5/1 s.39a. Dostępne rów-

dziło z rodziny Okmińskich. Aleksander Okmiński pełnił obowiązki duchownego parafii w Studziance w latach 1805-1826. W okresie od 1826 roku do 1836 roku funkcję tę piastował Maciej Okmiński. Po nim imamem do 1870 roku był Eliasz Okmiński. W kolejnych latach imamami byli jeszcze Jakub Bajraszewski[9] i Józef Dąbrowski[10], Mustafa Lisowski do 1898, a po nim do 1921 roku Maciej Bajrulewicz, uważany za ostatniego duchownego parafii muzułmańskiej w Studziance[11].

Na obecnym etapie badań nie znamy okoliczności i czasu powołania parafii studziańskiej. Pierwsza wzmianka o parafii znajduje potwierdzenie w źródłach w II poł. XVIII wieku. Zakres terytorialny pracy wyznaczają granice parafii studziańskiej, które trudno sprecyzować. Wiemy, że była to jedyna parafia w okolicy. Najbliższym terytorialnie ośrodkiem wyznawców islamu, gdzie funkcjonowała świątynia muzułmańska, były oddalone o ok. 300 km od Studzianki, Winksznupie k. Augustowa. Warto zaznaczyć, że w XVIII wieku Tatarzy posiadali najwięcej majątków w okolicach Białej w Studziance, Koszołach, Ortelu i Małaszewiczach.

Parafia stanowiła jedyną autonomiczną jednostkę organizacyjną religii Tatarów. Trudno jednoznacznie określić ogólną liczbę Tatarów mieszkających w okolicach Białej. Dlaczego ludność tatarska grupowała się wokół Studzianki? Świątynia funkcjonowała do 1915 roku, kiedy to została spalona przez wojska kozackie. Na obecnym etapie badań możemy przypuszczać, że świątynia zbudowana została najprawdopodobniej po 1679 roku. Pierwsze potwierdzenie w źródłach o funkcjonowaniu meczetu znajdujemy w księgach metrykalnych parafii muzułmańskiej w Studziance z II poł. XVIII w. To tutaj znajdowała się muzułmańska parafia dla Podlasia i Litwy, wokół której skupiało się życie religijne i społeczne Tatarów[12]. Tatarzy założyli po

nież jako mikrofilmy APL 386214.

[9] Odnotowuje go wpis w 1872 roku sygn. APL 1800/0/2.5/74, s. 65.

[10] Tamże, s. 66 -67.

[11] Archiwum Akt Nowych, Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego w Warszawie, sygn. 14/0/1481, s. 4; Ł. Węda, *Parafia muzułmańska w Studziance-zarys dziejów (1679-1915)*, „Radzyński Rocznik Humanistyczny", t. V, z. 2007, s. 17-29; Ł. Węda, *Rękopisy imama Macieja Bajrulewicza – źródło do dziejów badań nad Tatarami regionu bialskopodlaskiego*, „Podlaski Kwartalnik Kulturalny", nr 4, 2006, s. 46-54.

[12] Meczet w Studziance znajdował się w centrum miejscowości na miejscu, gdzie obecnie znajduje się szkoła podstawowa. W 1921 roku imam Maciej Bajrulewicz aktem darowizny przekazał plac po meczecie pod budowę szkoły sporządzony w języku polskim, 21 listopada 1921 roku, zob. Ł. Węda, *To co pozostało po Tatarach*, „Echo Studzianki", nr 2 (24), 2015, s. 14-15 (kopia w zbio-

osadzeniu się mizar, czyli cmentarz tatarski. Nekropolia, choć nieczynna od czasów II wojny światowej, przetrwała do dnia dzisiejszego.

2. Cechy wpisów w księgach metrykalnych

Prowadzenie ksiąg metrykalnych w parafii muzułmańskiej było uregulowane przepisami państwowymi. Praktyka prowadzenia przez duchownych ksiąg metrykalnych jest konsekwencją uchwał Synodu Trydenckiego (1545-1563) oraz przepisów Rytuału Rzymskiego z 1614 roku[13]. W zaborze austriackim, do którego należała początkowo Studzianka po 1795 roku, władze austriackie dekretem 21 października 1796 r. zobowiązywały proboszczów (w tym przypadku imamów) do nowego prowadzenia ksiąg parafialnych rejestrujących narodziny, zawierane małżeństwa i zgony w danej społeczności. Imamowie pełnili więc rolę urzędników stanu cywilnego.

Metryki ślubów parafii muzułmańskiej w Studziance zachowane od 1798 roku zawierają informacje o dacie ślubu (dzień, miesiąc, rok), imieniu i nazwisku pana młodego. Według tego schematu zapisywano imię i nazwisko pary młodej oraz dane personalne dwóch męskich świadków. Po 1811 roku dodawano w zapisach ksiąg metrykalnych także następujące informacje: stan społeczno-zawodowy pana młodego, stan cywilny państwa młodych, miejsce zamieszkania świadków. Odnotowywano również godzinę zawarcia małżeństwa.

Wpisy małżeństw w księdze z lat 1798-1810 sporządzali imamowie w formie tabelarycznej, gdzie podawano podstawowe informacje o zawierających związek małżeński. Po zapoznaniu się z materiałem źródłowym można dostrzec zmiany w sposobie dokonywania zapisów po 1810 r. Związane to było przede wszystkim ze zmianą prawa. Zmieniali się imamowie, a co za tym idzie charakter pisma i forma dokonywania zapisów. Każdy imam miał swoją formułę, nie odbiegającą jednak od przyjętych zasad. 18 listopada 1825 roku władze rosyjskie w Królestwie Polskim wydały przepisy mówiące o tym, jakie treści powinny zostać zamieszczone przy zawieraniu małżeństw[14]. Kolejna zmiana nastąpiła od 1838 roku, kiedy to wprowadzono datację aktów według obowiązującego w Cesarstwie Rosyj-

rach autora).

[13] W. Froch, *Księgi metrykalne jako ważne i ciekawe źródło historyczne*, „Wiadomości Archidiecezji Lubelskiej, Memoranda", nr 2, 1999, s. 381-389; B. Kumor, *Metryki parafialne w archiwach diecezjalnych,* KHKM, nr 1, R. 14, 1966, s. 65-67.

[14] Zawieranie aktu małżeństwa normował Kodeks Cywilny Królestwa Polskiego, Dział III „O Aktach Małżeństwa" art. 106-130, s. 62-77.

skim kalendarza juliańskiego. W tym datowaniu występuje kilkanaście dni różnicy w stosunku do kalendarza gregoriańskiego. Dziennik Praw Królestwa Polskiego normował funkcjonowanie ksiąg metrykalnych. Każdy akt Stanu Cywilnego będzie pisany „na dwie ręce". Jedna księga pozostawała w parafii, a druga co roku była oddawana do Archiwum Hipotecznego. Przepisy normowały też konieczność rozdziału każdego rodzaju akt: urodzenia, małżeństwa i zgonu do oddzielnej księgi[15]. Dokonujący wpisów był zobligowany do paginacji każdej strony założonej księgi. Na końcu księgi należało umieścić poświadczenie o liczbie kart[16].

W świetle adnotacji z wszystkich zachowanych ksiąg metrykalnych z lat 1798-1911 w parafii w Studziance zawarto 131 małżeństw. Wpisy były dokonywane przez imamów w języku polskim, a od 1867 roku po rosyjsku. Warto wspomnieć o występujących lukach w datacji przy wpisach małżeństw. W omawianym okresie były lata, w których nie odnotowano żadnego aktu zawarcia małżeństwa, tj. 1824, 1828-29, 1844, 1846-47, 1849, 1854, 1859-1861, 1863, 1866, 1871, 1874-1875, 1881-1882, 1886, 1889, 1892, 1894-1898, 1900, 1903-1905, 1907-1908.

Najwięcej małżeństw zawarto w 1801 i 1818 roku, kiedy imamowie Eliasz Oleykiewicz i Aleksander Okmiński dokonali wpisu zawarcia małżeństwa dla pięciu par w każdym roku. Struktura zapisu zawartych małżeństw przechodziła przeobrażenia. W latach 1798-1810 praktykowana była wspomniana tabela, w której wpisywano imię i nazwisko oblubieńca i oblubienicy, wiek, datę zawarcia ślubu. Zamieszczano także numer domu, stan cywilny i wyznanie. Od 1811 roku akt zawarcia małżeństwa rozpoczynał się wpisem zapowiedzi – zazwyczaj były dwie, sporadycznie tylko jedna. Zapowiedzi z biegiem lat ograniczano do wzmianki w samym akcie, że takowe miały miejsce. Zazwyczaj akt rozpoczynał się formułą określającą miejsce i datę zawarcia związku. W dalszej części formuły wspominane są daty zapowiedzi. Imam pytał parę, czy chce zawrzeć związek małżeński. Gdy każda ze stron odpowiedziała, że taka ich jest wola, imam w imieniu prawa ogłaszał, że zostali połączeni węzłem małżeństwa. Następnie w końcowej części aktu wymieniani są świadkowie ceremonii. Z czasem formuła zapisu uległa zmianie i świadkowie występowali na początku wpisu. Imam zamieszczał na zakończenie pisanego dokumentu formułę, że akt niniejszy stawającym został odczytany i przez świadków podpisany. Nie zawsze pod aktem widniały podpisy nowożeńców. Zdarzali się

[15] Dziennik Praw Królestwa Polskiego Dział I t.10, s. 41-42. Rozdział IV O aktach Stanu Cywilnego, art. 72.

[16] Tamże, s. 42-43.

niepiśmienni małżonkowie. Wtedy pod aktem zawsze widniał podpis imama. Od 1835 roku pod aktami zawarcia małżeństwa imam zapisywał formułę o pozwoleniu rodziców na zawarcie związku. Od tamtego czasu często też występowała następująca formuła: „tamowanie małżeństwa nie zaszło, małżonkowie nowi oświadczyli, iż umowy przedślubnej prywatnie ani urzędowo między sobą nie zawierali”[17]. Świadczyło to o braku jakichkolwiek przeciwskazań do zawarcia związku.

W latach 40. XIX wieku w zapisach ksiąg metrykalnych parafii studziańskiej dostrzega się gwałtowny spadek liczby zawieranych związków małżeńskich. Spowodowane to było panującą w Europie sytuacją gospodarczą. Teren Królestwa Kongresowego dotknęły klęski głodu i epidemie. Warto wspomnieć, że epidemia cholery zaatakowała obszar Rosji w 1847 roku i objęła sąsiadujące z Kongresówką ziemie, a także rozprzestrzeniła się na terenach leżących w głębi zachodniego cesarstwa. Nieco podobna sytuacja miała miejsce w 1849 roku w guberni lubelskiej, skąd epidemia wzięła początek[18].

3. Małżeństwa tatarskie w liczbach

3.1. Pochodzenie małżonków

Analiza zachowanych wpisów dotyczących małżeństw tatarskich wskazuje na to, że narzeczeni pochodzili z różnorodnych miejscowości spoza regionu Studzianki. Dane w księgach metrykalnych od roku 1811 do 1910 roku wskazują pochodzenie terytorialne małżonków. Poprzednie metryki nie podawały tej informacji. Z odnotowanych w tych latach 110 wpisów w 22 zawartych związkach kawalerowie pochodzili ze Studzianki. Imamowie odnotowali siedmiu kawalerów z Ortela Królewskiego, czyli miejscowości sąsiadującej ze Studzianką. Czterech wstępujących w związek małżeński pochodziło z Małaszewicz Wielkich oddalonych 20 km od Studzianki. Dwóch żeniących się Tatarów wywodziło się z Małaszewicz Małych Trojanowa (17 km od Studzianki), Brześcia (35 km), Bohonik (210 km), Mińska (480 km), Nowogródka (315 km). Ponadto odnotowano po jednym oblubieńcu wstępującym w związek małżeński z najbliższej okolicy Studzianki, tj. Koszoł, Kościeniewicz, Lebiedziewa, Kostomłot, Michałkowa, Połosek, Stawek,

[17] APL, *Akta stanu cywilnego Gminy Mahometańskiej w Studziance,* sygn. 1800/0/2.5/50, s. 20.

[18] F. Dorobek, *Epidemia cholery w Królestwie Polskim i guberni płockiej w 1848*, „Notatki Płockie”, nr 24/1-98, 1979, s. 27.

Trojanowa. Warto wymienić inne miejscowości, w których mieszkali mężczyźni wstępujący w związki małżeńskie w parafii muzułmańskiej w Studziance: Wola Chomejowa w powiecie łukowskim, Suchanie w powiecie włodawskim, Mierzwice, Kruszyniany, Mariampol, Łowczyce, Szyłańce, Wilno. Żeniący się Tatarzy pochodzili z terenów powiatów: kalwaryjskiego, oszmańskiego, sokólskiego, trockiego, lidzkiego, guberni wileńskiej i augustowskiej oraz obwodu sejneńskiego, oddalonych niekiedy o kilkaset kilometrów od Studzianki.

Zdecydowaną większość kobiet (29) wstępujących w związki małżeńskie, uwiecznione w księdze przez imamów z parafii w Studziance, stanowiły panny ze Studzianki. Inne pochodziły z Małaszewicz Małych (12), z Ortel Królewskiego (7), z Małaszewicz Wielkich (6), z Lebiedziewa (5), z Trojanowa (4), z Kościeniewicz (3), z Połosek (3), z Michałkowa (2). Inne zawierające związki w parafii w Studziance mieszkały m.in. w Terespolu, Kolembrodach, Rudnie, Kruszynianach, Mariampolu, Sokółce czy Słonimiu. Związki małżeńskie były zawierane w różnych miejscowościach, o czym mówiły formuły rozpoczynające wpis w księgach metrykalnych. Imam zaczynał zapis od słów „działo się w wsi lub miejscowości" i dalej wymieniane były miejscowości, np. takie jak Studzianka, Wólka Kościeniewicka, Małaszewicze Małe, Michałków, Brześć czy Kobryń. Duchowny tatarski jeździł z posługami do swoich wiernych, udzielając im ślubów. Pełnił rolę urzędnika stanu cywilnego w terenie. Można stwierdzić, że imam był instytucją obwoźną.

W parafii studziańskiej najwięcej było związków małżeńskich zawierano wewnątrz społeczności lokalnej, tj. między przedstawicielami Studzianki i sąsiednich miejscowości. Analiza adnotacji w metrykach wykazuje, że małżeństwa często zawierali mieszkańcy Studzianki i Ortela Królewskiego. Panny wychodziły zaś najczęściej za sąsiadów ze swojej rodzinnej miejscowości. Świadczyło to o istnieniu silnych więzi rodzinnych i towarzyskich w parafii muzułmańskiej w Studziance. W omawianym okresie tylko kilkanaście kobiet przystępujących do ślubu w Studziance pochodziło spoza parafii. Dla przykładu Zofia z Woyniczów Muchlówna z województwa nowogródzkiego zawarła związek małżeński z Assanem Murzicem z Wólki Kościeniewickiej. Kawalerowie pochodzili także z miejscowości oddalonych od Studzianki. Wynikało to także ze stacjonowania w okolicy licznych oddziałów wojskowych w których służyli Tatarzy. Dla potwierdzenia tego stwierdzenia warto przytoczyć kilka przykładów. W 1845 roku Maciej Siulkiewicz czterdziestoośmioletni rotmistrz, kawaler orderów wojska cesarstwa rosyjskiego w pułku ułanów cesarskiej mości księcia Alberta stacjonującym w mieście powiatowym Hrubieszowie

wziął za żonę Mariannę Józefowicz lat dwadzieścia siedem z Małaszewicz Wielkich[19]. Z kolei Samuel Januszewski kapitan 3 pułku ułanów lat 38 w mieście rządowym Łomazy a zamieszkały w powiecie kalwaryjskim ożenił się 6 stycznia 1825 roku z Marianną Chalecką lat 16 ze Studzianki. Inny Tatar, Józef Talkowski, mający lat 58, kawaler Orderu Św. Jerzego, podpułkownik wojsk rosyjskich pochodzący z Siedzikowszczyzny w powiecie lidzkim w guberni grodzieńskiej, zawarł 10 marca 1832 roku związek małżeński z Marianną Chalecką ze Studzianki liczącą lat 21[20]. Od lat 30. XIX wieku wzrastała liczba „obcych" żeniących się z miejscowymi pannami.

Księgi metrykalne, jak słusznie wskazał Artur Konopacki, są źródłem, które mogą pomóc w poznaniu relacji, jakie utrzymywała ludność tatarska ze Studzianki i okolic z innymi Tatarami mieszkającymi w Cesarstwie Rosyjskim[21]. W następstwie dokonujących się przemian społecznych zaznaczyła się w parafii studziańskiej tendencja do zawierania małżeństw z osobami pochodzącymi spoza parafii. Maciej Siulkiewicz, rotmistrz i kawaler orderów wojska cesarstwa rosyjskiego z miejscowości Łostaje w powiecie Oszmiańskim, pojął za żonę Mariannę Józefowicz z Małaszewicz Małych. Akt został zawarty 29 listopada/11 grudnia1845 roku[22]. 1 maja 1814 roku porucznik Józef Kryczyński z powiatu Oszmańskiego w guberni wileńskiej ożenił się z Felicjanną Bielak z Trojanowa. Leon Bajrulewicz z miejscowości Łuciszki w guberni wileńskiej znalazł wybrankę życia Helenę Aleksandrowicz w Studziance[23]. Rozalia Oleykiewicz z Kruszynian 10 lutego 1816 roku w piątek o godzinie dziesiątej wyszła za Macieja Okmińskiego ze Studzianki[24]. Podobnych przypadków w omawianym okresie było 44. Z tego 31 mężczyzn pochodziło spoza parafii i żeniło się z kobietami z parafii w Studziance. W gronie kobiet tylko 11 pochodziło spoza miejscowej społeczności. Świadczy to o licznych kontaktach z Tatarami, współwyznawcami z innych guberni. Liczba ślubów przybyszów ze studziańskimi parafiankami stale rosła. Od lat 30. XIX wieku wzrastała liczba „obcych" żeniących się z miejscowymi pannami. W analizowanym czasie co czwarty żeniący się mężczyzna pochodził z okolic Studzianki.

---

[19] APL, *Akta stanu*.., 1800/0/2.5/63, s. 11.
[20] Tamże, 1800/0/2.5/32, s. 9-12.
[21] A. Konopacki, *Życie religijne Tatarów na ziemiach Wielkiego Księstwa Litewskiego w XVI–XIX wieku*, Warszawa 2010, s. 187.
[22] APL *Akta stanu*.., sygn. /1800/0/2.5/63. s. 11.
[23] Tamże, sygn. /1800/1/3/7, s. 5-7.
[24] Tamże, sygn. /1800/0/1/11, s. 12-14.

Pamiętać należy, że liczba zawieranych małżeństw malała – w XX wieku (tj. w latach zachowanych metryk 1901-1911) w parafii w Studziance, zostało zawartych tylko pięć związków małżeńskich.

3.2. Wiek małżonków

Warto przyjrzeć się wiekowi kobiet, w jakim wstępowały w związek małżeński. Aż 35 tj. 26,72% spośród wszystkich kobiet, które stanęły przed imamem w omawianym czasie i o których wieku mamy dane, stanowiły nastolatki w wieku 15-19 lat. Najmłodsze panny młode zawierające związek małżeński miały zaledwie 15 lat. W tym wieku związek małżeński zawarła Felicjanna Bielak córka Samuela i Marianny z Baranowskich 1 maja 1814 roku z Józefem Kryczyńskim[25]. Kolejną panną wstępującą w tym wieku w związek małżeński była Marianna Bielak córka Bekira i Elżbiety, która wzięła ślub 6 marca 1833 roku z Tamerlanem Baranowskim. Bardzo młody wiek panny mógłby sugerować, że małżeństwo podyktowane zostało względami ekonomicznymi. Ważnym czynnikiem przyspieszającym decyzję o zawarciu małżeństwa mógł być brak męskiego potomka w rodzinie. Owdowiałe kobiety dążyły do zawarcia ponownego związku ze względu na młode potomstwo, które nie mogło jeszcze w pełni pomagać w gospodarstwie.

W latach 1798-1910 aż 79,39% kobiet zawarło małżeństwo przed rozpoczęciem trzydziestego roku życia. Kobiet mających w chwili ślubu 30 i więcej lat było 27, czyli 20,61% ogółu kobiet zawierających małżeństwa. W omawianym czasie odnotowano 9 ślubów, przy których panna młoda zawierająca małżeństwo liczyła 40 lat lub więcej. W omawianej grupie tylko jedna kobieta zawarła związek małżeński w wieku powyżej 50 lat. Była to Marianna Tupalska z domu Juszyńska zamieszkała w Studziance, córka rotmistrzów Mustafy i Kungundy. Związek z imamem Eliaszem Okmińskim zawarła 27 marca 1857 roku. Aktu spisania zawarcia małżeństwa dokonał Jakub Czymbajewicz, zastępca imama[26]. Dla porównania, odnotowano jedynie dwa przypadki nastoletnich kawalerów wśród Tatarów w parafii muzułmańskiej w Studziance, a najmłodsi liczyli sobie 19 lat. Mężczyźni najchętniej wstępowali w związek małżeński przed trzydziestym rokiem życia. Stanowi to 29,23% wszystkich mężczyzn z omawianego okresu, podczas gdy dla kobiet wiek ten był odpowiednio niższy. Zdecydowanie największy odsetek kobiet wybierało partnera życiowego

[25] Tamże, sygn. 1800/0/2.5/50, s. 20.

[26] Księga z 1857 roku APL, *Akta stanu*.., sygn. 1800/0/2.5/77, s. 14.

w przedziale wiekowym 30-39 lat, co stanowi 44,62% wszystkich zawartych małżeństw przez kobiety w parafii w Studziance. W społeczności parafii muzułmańskiej w Studziance zanotowano zdecydowanie dodatnie różnice wieku między małżonkami. W 114 przypadkach tj. 87,02% związków mężczyzna był starszy od swej wybranki. Największą różnicę dodatnią widać na przykładzie małżeństwa Józefa Abrahimowicza zawartego 27 czerwca 1830 roku, który zawierając związek małżeński miał 45 lat, jego wybranka Marianna Baranowska liczyła 16 lat[27]. Inny Tatar, Abraham Korycki, w dniu 25 maja 1809 roku miał 66 lat i ożenił się z 22-letnią Marianną Józefowicz[28]. Z kolei największą różnicę ujemną, kiedy to mąż był 19 lat młodszy od żony, zanotowano raz. Było to małżeństwo zawarte 24 kwietnia 1807 roku między Dawidem Józefowiczem lat 21 i Heleną Montuszówną, lat 40. W innym przypadku (związek zawarty 2 marca 1821 r.) różnica wieku między małżonkami stanowiła16 lat. Panna młoda Helena Czymbajewicz z Połosek, lat 40, zawarła związek małżeński z dwudziestoczteroletnim Eliaszem Okmińskim[29].

Tylko 14 związków małżeńskich, tj. 10,69%, tworzyły pary, w których kobieta była starsza od męża. Natomiast na przestrzeni badanego okresu w trzech zawartych związkach małżonkowie byli w tym samym wieku.

Przyjrzyjmy się jeszcze średniej arytmetycznej średniego wieku narzeczonych zawierających związki małżeńskie. Kawalerowie zawierający związek z pannami mieli średnio 35 lata. Przeciętnie kawalerowie byli starsi od panien o 10 lat. Wiek kawalerów wiążących się z pannami utrzymywał się na wyrównanym poziomie. Panny wychodzące za kawalerów miały średnio 25 lat. Wśród społeczności tatarskiej na podstawie zapisów w księga metrykalnych wynika, że im wyższy był status społeczny mężczyzn, tym niższy był wiek zawarcia przez nich związku, a także niższy wiek miała ich wybranka.

3.3. Terminy ślubów

Badania nad sezonowością ruchu naturalnego ludności tatarskiej w rejonie Studzianki nie były jeszcze przeprowadzane. Poniższa analiza zapisów z ksiąg ślubów pokazuje, jaką część roku wybierano najczęściej na ślub. Zapisy metryk mówią, w jakim dniu tygodnia oraz o której godzinie tradycyjnie zawierano tatarskie śluby. W pierwszej

[27] APL, *Akta parafii…*, sygn. 1800/0/2.5/40, s. 7.
[28] Tamże, sygn. 109/5/1, s. 12.
[29] Tamże, sygn. 1800/0/2.5/22, s.11-13.

kolejności czynnikiem, który decydował o terminie zawierania małżeństw, były zapowiedzi. Zazwyczaj odbywały się dwie zapowiedzi wygłaszane na kilka dni przed ślubem. Zdarzały się pojedyncze zapowiedzi, które także dopuszczano. W tego rodzaju przypadkach ślub mógł odbyć się wówczas trzy dni po upływie od dnia zapowiedzi. W okresach wiosenno-letnich, kiedy uwaga ludności koncentrowała się na pracach polowych, ślubów zawierano mniej niż późną jesienią. Dodatkowym czynnikiem, równie istotnym, był czas wolny. Z nastaniem zimy prace rolne zamierały, a społeczność miała więcej czasu na życie towarzyskie. W parafii studziańskiej, podobnie jak w innych parafiach, śluby zawierano rzadziej w okresach letnich, tj. sierpień – tylko 4,58% w omawianym okresie. W miesiącu maju zawarte małżeństwa stanowiły 5,34%, zaś w czerwcu i lipcu 6,11%. W parafii w Studziance największa liczba ślubów przypadała na okres: styczeń (13,74%), listopad (12,98%) i grudzień (11,45%) i były to najchętniej wybierane miesiące weselne w całym omawianym okresie. Termin zawierania związków regulowany był również kalendarzem muzułmańskim.

Ciekawym zjawiskiem jest też data dzienna ślubu. Z analizowanych metryk w 10 przypadkach był to dziesiąty dzień miesiąca. Po osiem razy ślub zawierano 18. i 20. Siedmiokrotnie małżeństwo zostało zawarte 11. i 24. Nikt nie zawarł małżeństwa 13. dnia miesiąca.

Śluby należały do jednych z najważniejszych wydarzeń w życiu ludności tatarskiej. Były długo planowane i obchodzone tak hucznie, jak tylko pozwalał na to stan majętności małżonków. W księgach ślubów od roku 1811 obok daty ślubu mamy także odnotowaną godzinę zawarcia związku. Godzina ślubu uzależniona musiała być od stosownych przygotowań i obrzędów, które je poprzedzały. W celu jak najlepszej organizacji tego ważnego dnia ślub najchętniej zawierano po popołudniu. Najbardziej popularną godziną ślubu niezależnie od pory roku i dnia tygodnia były godziny 2 i 3 po południu. Rzadko zdarzał się ślub w godzinach przedpołudniowych. W jednym przypadku o godzinie 7 między majorem Leonem Sobolewskim z Maluszyc z powiatu nowogródzkiego lat 43 i Rozalią Buczacką lat 22 z Małaszewicz Małych dnia 10 września 1820 roku[30]. Najpóźniej zawarto dwa śluby o godzinie ósmej wieczorem. Pierwszy 20 lipca/1sierpnia 1839 roku między Janem Bielakiem lat 33 z Kościeniewicz a Marianną Bielak lat 28 z Połosek[31]. Drugi zaś 18 marca 1901 roku w Studziance między Romanem Bajrulewiczem mającym lat 30 a Zofią Iwanowną Szyłańską

[30] APL, *Akta stanu..*, 1800/0/2.5/21, s. 12.
[31] Tamże, sygn. 1800/0,2.3/74, s. 10.

urodzoną w Warszawie. Panna młoda mająca lat 19 zamieszkiwała w Małaszewiczach Małych[32]. Świadkami byli mieszkańcy Studzianki, Osip Tupalski i Stanisław Józefowicz. Drugą co do popularności była wczesnopopołudniowa godzina pierwsza, a następnie szósta po południu. Rzadziej zawierano związki małżeńskie o godzinie 10 czy 12. Jeśli para zawierała związek małżeński późnym popołudniem lub wieczorem (między 4 a 8 po południu), to zwraca uwagę fakt, że narzeczony pochodził spoza Studzianki i okolicy. Najprawdopodobniej w tym wypadku godzina ceremonii uzależniona była od czasu dojazdu pana młodego ze swej rodzinnej miejscowości do parafii swojej wybranki.

Warto przy tym wskazać inne miejscowości, gdzie mieszkali w XIX wieku Tatarzy, a dotychczas o tym nie wspominano w publikacjach. Aleksander Murza Buczacki, dziedzic Małaszewicz Małych, Lebiedziewa i Zańkowszczyzny zamieszkiwał w Stawkach w powiecie włodawskim. W tej okolicy w dobrach Suchanie rezydował Mustafa Józefowicz. Sulejman Józefowicz, major wojsk cesarstwa rosyjskiego, zamieszkiwał Kodeń. Mustafa Muchla rezydował na włościach na Zalesiu w gminie piszczackiej. Rotmistrz Mustafa Tupalski posiadał dobra w miejscowości Woroniec i Kolembrodach wsi królewskiej. Z kolei porucznik Abraham Chalecki mieszkał w miejscowości Dubów. Świadczy to o przemieszczaniu się przedstawicieli tatarskiej diaspory w poszukiwaniu źródeł utrzymania. W XVIII wieku Tatarzy skupieni byli wokół Studzianki, a jak widzimy w XIX w. mieszkali już w odległości nawet 50 km od miejsca, gdzie stał meczet.

4. Inne informacje: zapisy pieniężne, rozwody, świadkowie, zajęcia i zawody

Cennych informacji dostarczają nam zapisy dokonane w formułach końcowych aktów małżeństw. Imamowie zapisywali także kwoty, jakie deklarował małżonek na wypadek rozwodu. Aleksander Stepanowicz Chazbijewicz, odstawny podporucznik księcia, 19 grudnia 1880 roku w Studziance gminie Lubenka zapisał kwotę tysiąca rubli Helenie Sulewicz[33]. W 1910 roku kapitan Hassan Amuratowicz Konopacki służący w Pierwszej Syberyjskiej Dywizji Rezerwowej zadeklarował Helenie Iwanownej Iljaszewicz kwotę trzech tysięcy rubli[34]. Deklaracja o wysokości kwoty była częścią zapisu w księdze metrykalnej.

[32] Tamże, sygn.1800/0/2.3/74, s. 117-119.
[33] Tamże, sygn. 1800/0/2.3/74, s. 82-83.
[34] Tamże, sygn. 1800/0/2.5/93, s. 5-7.

W jednym przypadku w księdze metrykalnej odnotowano informację o rozwodzie. Małżeństwo 28-letniego Jakuba Azulewicza strażnika celnogranicznego w Kostomłotach zawarte 2/14 listopada 1845 z szesnastoletnią Ewą Miśkiewicz z Terespola wyrokiem Trybunału Cywilnego Guberni Lubelskiej w Siedlcach 26 marca 7 kwietnia 1857 roku zostało rozwiązane[35].

Zapisy metrykalne są źródłem informacji o świadkach ślubów. Spisywano wiek, miejsce zamieszkania, stopnie wojskowe. Do 1810 roku było dwóch świadków. Następnie ta liczba zwiększyła się do 5, a nawet 6. Rolę świadków pełniły również kobiety – głównie matki nowożeńców. Wybór świadków ślubnych też nie był przypadkowy. Zazwyczaj drużbami weselnymi były osoby utrzymujący dobre relacje z parą młodą. Świadkowie wywodzili się z miejscowej ludności. Według przepisów wydanych przez władze rosyjskie świadkami zeznań powinni być osoby, które miały przynajmniej lat dwadzieścia jeden skończonych. Dostrzec można zarówno członków najbliższej rodziny, jak i sąsiadów czy przyjaciół. Możemy przyjąć, że świadkami musiały być osoby znane ze względów prestiżowych w społeczności tatarskiej. Zaszczytem wydaje się świadkowanie młodym przez osoby poważane w środowisku parafialnym, do których zaliczał się sąsiad stryj, brat czy wuj nowożeńców. Przy analizie metryk ślubów parafii w Studziance zauważa się, że niektórzy świadkowie powtarzają się z wyjątkową częstotliwością. Przy ceremoniach asystowało najczęściej trzech świadków. Podczas ceremonii młodzi pobrali się także w asyście czterech świadków lub pięciu świadków. W przypadkach gdy jedno z narzeczonych pochodziło spoza parafii, zwiększała się także ich liczba. Wydaje się, że wyróżnienie przez państwa młodych większej ilości osób, niż było to zwyczajowo przyjęte na świadków tak ważnego wydarzenia w ich życiu, może wskazywać na ich bliskie zażyłości bądź zobowiązania towarzyskie.

Na podstawie ksiąg metrykalnych i wpisów małżeństw można prześledzić strukturę społeczno-zawodową ludności tatarskiej[36]. Byli wśród nich żołnierze stacjonujący w pobliskich jednostkach. Młodzi panowie byli w przeważającej części żołnierzami czynnymi lub zdegradowanymi. Inni tak jak Maciej Murza Buczacki w 1819 roku był sekretarzem Sejmiku Bialskiego. Jednym z najbardziej znanych Tatarów był Jakub Tarak-Murza Buczacki – właściciel Małaszewicz Małych, Lebiedziewa i Michałkowa. Pełnił funkcję marszałka i sędziego

[35] Tamże, sygn. /1800/0/2.5/77. s. 42.

[36] Temat na podstawie literatury poruszył S. Hordejuk, *Sytuacja społeczno-zawodowa Tatarów na Południowym Podlasiu w XVII-XX wieku*, „Rocznik Tatarów Polskich", t. X, 2005.

pokoju powiatu bialskiego, a w latach 1818-1822 posła na Sejm Królestwa Polskiego. Z kolei Samuel Tupalski mieszkający w Woli Chomejowej w kluczu radzyńskim w obwodzie łukowskim był sędzią pokoju. Następnie został dzierżawcą dóbr Horbowa. Liczne grono przedstawicieli społeczności tatarskiej pracowało w funkcjonującym od II połowy XVIII wieku urzędzie tabacznym. W analizowanym materiale źródłowym pojawiają Tatarzy pracujący jako strażnicy dochodów skarbów tabacznych na terenach przygranicznych. Jednym z nich był Stefan Szyłański, strażnik celnograniczny urodzony w Kruszynianach. Kolejny to Jakub Azulewicz, strażnik celnograniczny w Kostomłotach zamieszkały w guberni grodzieńskiej. W 1820 roku w miejscowości Pratulin jako pograniczny strażnik celny pracował Aleksander Sulewicz. Maciej Jabłoński został zatrudniony jako strażnik celny w Dołhobrodach. Z kolei Samuel Józefowicz objął posadę strażnika celno-granicznego w miejscowości Różanka w okręgu włodawskim. W 1828 roku Dominik Józefowicz zajmował posadę podrewizora tabacznego w Łomazach. W 1830 roku strażnikiem tabacznym był Jan Jasiński zamieszkały w Dołhobrodach w powiecie włodawskim. Inny Tatar, Samuel Sulewicz, piastował funkcję strażnika dochodów skarbów tabacznych w przygranicznej miejscowości Szostaki[37].

Metryki zawieranych małżeństw w parafii muzułmańskiej w Studziance z lat 1798-1911, mimo że stanowią tylko 131 zawartych związków, są ciekawym materiałem do badań nad społecznością tatarską regionu bialskiego. Należy podkreślić, że duża liczba małżonków, który zawierali śluby w parafii w Studziance spoczywa na mizarze w Studziance. Ich nagrobki można dzisiaj odnaleźć. Jednak istnieje konieczność przeprowadzenia dalszych badań, które poszerzą wiedzę o tatarskiej społeczności parafii w Studziance.

~•~

Łukasz Węda

Małżeństwa tatarskie w parafii muzułmańskiej w Studziance w świetle zachowanych akt metrykalnych z lat 1798-1911

Streszczenie

Jan III Sobieski przywilejem z 12 marca 1679 r. nadał Tatarom ziemie w ekonomii brzeskiej. Otrzymali oni dobra w Studziance, Lebiedziewie i Małaszewiczach. Osadnictwo kontynuowali kolejni królowie.

[37] APL *Akta stanu*.., sygn. 1800/0/2.1/39, s. 12.

Wyznawcy islamu mieszkali m.in. w Połoskach, Małaszewiczach Wielkich i Małych, Trojanowie, Worońcu, Ossowie, Wólce Kościeniewickiej, Koszołach, Ortelu (dawnym Wortelu), Bokince (zwanej tatarską), Kościeniewiczach. Skupieni byli wokół Studzianki gdzie do 1915 roku funkcjonował meczet. Założyli także dwa cmentarze tatarskie w Studziance i Zastawku, które przetrwały do dzisiaj. W świetle adnotacji ksiąg metrykalnych z lat 1798-1911 w parafii w Studziance zawarto 131 małżeństw. Związki małżeńskie były zawierane w różnych miejscowościach. Duchowny tatarski jeździł z posługami do swoich wiernych, udzielając im ślubów. Pełnił niejako rolę urzędnika stanu cywilnego w terenie. Imamowie zapisywali księgi w języku polskim. Jedynie w latach 1800-1801,1803-1805 dokonywali wpisów po łacinie, a od 1867 roku zapisywali je po rosyjsku.

Słowa kluczowe: Tatarzy, małżeństwa, Studzianka, księgi metrykalne, imam.

Łukasz Węda

Tatar marriages in the Muslim parish in Studzianka in the light of the parish registers 1798-1911

Abstract

On 12 March 1679, king Jan III Sobieski of Poland, issued an edict settling the Tatars on Crown Estates in Studzianka, Lebiedziew and Małaszewicze in the province of Brest. Under later Polish rulers, Tatars lived in Połoski, Małaszewicze Wielkie and Małe, Trojanów, Woroniec, Ossowo, Wólka Kościeniewiecka, Koszoły, Ortel (former Wortel), Bokinka Tatarska and Kościeniewicze. Their largest community was in Studzianka and its environs. They had a mosque in Studzianka, active until 1915, and cemeteries in Studzianka and Zastawek, still existing today. In the parish registers 1798-1911 in Studzianka there are 131 entries for Tatar marriages. They were contracted in different villages. An imam would go from place to place to perform the rites. The marriage entries are in Polish, Latin (for the years 1800-1801 and 1803-1805) and Russian (from 1867 onwards).

Keywords: Tatars, marriages, Studzianka, parish registers, imam.